

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXV.

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai

Főszerkesztő:

BÁRÁNY ATTILA

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXV.

TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

XXI.

A Debreceni Egyetem
Történeti Intézetének kiadványa

SZERKESZTETTE:

BÁRÁNY ATTILA és PAPP KLÁRA

Debreceni Egyetem, Debrecen
2013

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Barta János (Debreceni Egyetem)
Forisek Péter (Debreceni Egyetem)
Gheorghe Gorun (Partium Egyetem, Nagyvárad)
Kónya Péter (Prešovská Univerzita, Prešov)
Manfred Jatzlauk (Universität Rostock, Rostock)
Orosz István (Debreceni Egyetem)
Pál Judit (Babeş-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)
Papp Imre (Debreceni Egyetem)
Papp Klára (Debreceni Egyetem)
Püski Levente (Debreceni Egyetem)
Rüsz-Fogarasi Enikő (Babeş-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)
Sipos Gábor (Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár-Cluj)

Lektorálták:

a Debreceni Egyetem Történelmi Intézet oktatói

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete,
a Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
A hajdúk történetével és emlékezetével foglalkozó tanulmányok elkészítését
a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta.
A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió
támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósult meg.

ISSN 1217-4602 Történeti Tanulmányok
ISSN 0418-4556 Acta Univ. Debr. Ser. Hist.

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete
© Szerzők

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

„Hajdúhagyomány-hajdúk emlékezete”

PAPP KLÁRA

Hajdúk története – hajdúk emlékezete 9

NYAKAS MIKLÓS

Újabb adatok a szoboszlói hajdúk telepítéséhez és eredetéhez 35

MOHÁCSI ENDRE

Barát vagy ellenség? Hajdúk határon innen és túl, Báthory Gábor
fejedelemsége idején 45

ULRICH ATTILA

Katonaelemek a Wesselényi összeesküvésben és az azt követő
birtokelkobzásokban 53

TÖRÖK PÉTER

Böszörmény, mint központ: a hajdúvárosok közgyűléseinek toposza
a regionális szakirodalomban 75

NYAKAS MIKLÓS

Múlt a múltban. A hajdúvárosok érvrendszere 1790-ben, az
országgyűlési képviseleti jog elnyerésekor 85

SZEKERES GYULA

A „lovaslegényes” lakodalmas menet, mint hadi menetszlop? 95

Egyetemes és magyar történeti tanulmányok

KATONA CSETE

Gyilkos eszköz vagy szimbólum? Fegyverzetértelmezési problémák
a viking kori Izlandon 111

KÁDÁR TAMÁS

Egy érdekes bárói életpálya a 13–14. század fordulójáról: Pok nembeli
Móric fia „Meggyesi” Miklós erdélyi vajda 133

VINKLER BÁLINT

Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához
(Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján) 157

NAGY DÓRA

Birtokmegőrzés és atyafiság a 17. századi Erdélyben:
Bodoni Zsuzsanna házasságai 187

Katona Csete

Gyilkos eszköz vagy szimbólum? Fegyverzetértelmezési problémák a viking kori Izlandon

A középkori pogány temetkezési szokások szakértői az idők során más és más módon értelmezték a sírokban talált fegyverzetet, tekintettel annak társadalmi jelentőségére. A korai kutatások a fegyvereket a gyilkolás valódi eszközeinek tekintették, amik az elföldelt harcos személyes tárgyai. A későbbiekben egy másfajta, főként a szimbolikus jelentőségre rámutató kutatói irányvonal vált hangsúlyossá, amely szerint a tárgyak a sírban való elhelyezésükkel, a rendeltetésüktől eltérő, átvitt értelmet nyertek.

Ahogy ebben a tanulmányban igyekszem rámutatni, az izlandi pogány temetkezések tekintetében a szimbolikus aspektus a valószínűbb. A régészeti bizonyítékok és az írásos források összevetésének eredményeként azonban azt is feltételezem, hogy egyes fegyvereket, már a temetkezésben játszott szerepük előtt sem rendeltetészerűen, sokkal inkább szimbolikusan használtak, ezért praktikus értelemben nem tekinthetők valódi fegyvereknek. Bár az eszközök konkrét szimbolikus értelmezését illetően nem tudunk általánosítani – köszönhetően a tárgyi leletek és a tetemek változatosságának – óvatos következtetéseket tehetünk.

A régészeti leletek mellett az írásos források közül egy eset-tanulmányt használtam fel (a „*Konungsnauf*” nevű kard történetét a *Laxdæla-sagából*). A két forrástípus együttes tanulmányozása általános elméleti megközelítésekkel van kiegészítve, hogy megfelelő háttérrel biztosítson az elemzéshez. Mivel a tárgyi leletek sírokban való elhelyezése a kereszténység formai felvétele után abbamaradni látszik, a tanulmány az i. u. 870–1000 közötti időszakra fókuszál.

Bevezetés

A magyar középkorászok között Izland ez idáig mind régészeti, mind történeti szempontból csak nagyon kis figyelmet kapott.¹ Éppen ezért hasznosnak találom felvázolni a téma régészeti háttérét és bemutatni az izlandi pogány temetkezések sajátosságait a tárgyalt korszakban.

¹ Bárány Attila: *Britek, angolszászok, vikingek*. Máriabesnyő, 2008.

Az izlandi régészek a sziget felszínét borító vulkáni hamu rétegződéseit használják a feltárt sírok és egyéb objektumok datálására (*tephrachronology*).² Az írásos forrásokban lejegyzett vulkáni kitöréseknek köszönhetően könnyű megállapítani, hogy a leletek mikoriak, annak megfelelően, hogy a vulkáni hamu mely rétegei között találhatók (*terminus post quem, terminus ante quem*). Annak ellenére, hogy a „*tephra*” eljárás pontossága az írásos források megbízhatatlansága miatt megkérdőjelezhető, még mindig ez a legelterjedtebb módszer az izlandi honfoglalás idejének meghatározásához.³ A *Landnamabók* (az Izlandi honfoglalás könyve) és az *Íslendingabók* (Izlandiak könyve), valamint a *tephra* kronológia szerint, Izlandot i. u. 870 körül népesítették be Skandináviából és a Brit-szigetek egy részéről érkező bevándorlók.⁴ A telepések magukkal hozták skandináv pogány temetkezési szokásaikat, amiket a régészek többnyire az elhantolt mellett talált sírleletek segítségével különböztetnek meg a keresztény síroktól. A tárgyak sírokba tétele kimondottan pogány tradíció, az azonban korántsem biztos, hogy egy tárgyak nélküli sír mindenképpen keresztény, mivel azonban az én kutatásom magára a tárgyi leletanyagra összpontosít, ezt a szempontot figyelmen kívül hagytam.⁵

Izland szigetén mintegy 160 helyszínen, több mint 330 pogány temetkezést tártak fel, amiknek nagy része Kristján Eldjárn és Adolf Friðriksson munkájának köszönhetően részletesen feljegyzésre is került.⁶ Mindegyikük kisebb sírdomb vagy csak egyszerű elföldelés, általában farmok határán és útkereszteződéseknél, de sohasem túl távol egy farmtól. Az egyazon temetkezési helyszínhez tartozó sírok száma az eddig statisztikák szerint átlagosan 1, de ahogy arra Friðriksson rámutatott, ez a korábbi évtizedek amatőr régészeti feltárásainak köszönhető és a valódi szám 4–5 sír körül mozoghat.⁷ Éppen ezért feltételezhető, hogy az izlandi pogány temetkezések családi vagy önálló farm szintű egységek (a nagy temetők hiányában) és ezért egészében véve nem reflektálják a társadalmat.

² Természetesen a C¹⁴ és egyéb módszerek mellett.

³ Vilhjálmsón, Ö. Vilhjálmur: Dating problems in Icelandic Archeology. = *Norwegian Archaeological Review*, 1990. 23. sz., 44–53.

⁴ *The Book of Settlements: Landnamabók*. Ford.: Hermann Pálsson – Paul Edward. Manitoba, 2007. 159., *Íslendingabók – Kristni saga*. Ford.: Siân Grønlie. London, 2006. 97.

⁵ Egy sírleletek nélküli pogány temetkezést (amennyiben Nyugat–Kelet irányban van tájolva) lehetetlen megkülönböztetni egy kereszténytől, kivéve, ha egy pogány temetőben található. Eldjárn, Kristján: *Kuml og haugfé. ÚR HEIÐNUM SÍÐ Á ÍSLANDI*. Szerk. Adolf Friðriksson, Reykjavík, 2000. 550.

⁶ A katalógus (*Kuml og haugfé*) 1999-ig tartalmazza az ásatásokat. Bár azóta közel 30 újabb helyszín van ásatás alatt, a leletanyag összesített megjelenése nem mutat változásokat.

⁷ Friðriksson, Adolf: Social and Symbolic Landscapes in Late Iron Age Iceland. = *Archaeologia Islandica*, 2009. 7. sz. 9–21.

A temetés módját tekintve, a késő vaskori Skandináviában mind az elhantolás, mind a hamvasztás bevett módszer volt, Izlandon mégis csak az előbbi eljárás volt divatban.⁸ Ez különösen érdekes, ha a telepesek állítólagos norvég származására gondolunk, hiszen a korabeli Norvégiában a holtak elhamvasztása nagyon gyakori szokásnak számított.⁹

Szintén markáns eltérés, hogy Izlandon a Skandináv példákhoz viszonyítva egy relatív egyensúly figyelhető meg a tárgyi leletek bőségét illetően. Árnyalati különbségek természetesen léteznek, de olyan súlyos vagyoni eltérések, mint Norvégiában, Dániában és Svédországban, nem érhetőek tetten, sugallva ezzel egy sokkal kiegyenlítettebb társadalmi berendezkedést.¹⁰ Ennek ellenére különböző vagyonú társadalmi rétegek már a honfoglalás korában is léteztek, amint az elsőként érkezők elkezdtek bérbe adni a szabadon maradt parcellákat a „későn jövőknek”.¹¹ Természetesen mivel az izlandi társadalomban nem működött végrehajtói hatalom, a kimagaslóan vagyonos vagy királyi sírhelyek, mint az osebergi hajós temetkezés (Norvégia) nem érhetőek tetten.

A kereszténység előtti Skandináviához viszonyítva, az izlandi temetkezési kultúra felületes hasonlóságokat mutat. Ilyen jellegzetesség a „hajós temetkezések” előfordulása (csónak koporsóként való használata), vagy hogy a nőket gyakran ovális melltűk, míg a férfiakat fegyverek kísérték utolsó útjukra. Meglepő módon azonban, a ló a leggyakoribb izlandi sírlelet – a sírok több mint 40%-ában megtalálható – nemtől függetlenül.¹² Az említett sírleletek a viking világ minden pontján fellelhetőek voltak, így valószínűnek látszik, hogy az izlandiak egy világos kulturális gyakorlatot követtek, amelynek gyökerei a vaskorba (vagy még régebbre) nyúlnak vissza.

⁸ Ez nem rég megkérdőjelezhetővé vált. Jesse Byock egy, a Hrisbrú farmon talált emberi koponyát elhamvasztottként azonosított. Amennyiben ez beigazolódná, úgy ez lenne az első hamvasztásos temetkezés az egész Viking kori Izlandon. Lásd: Byock L., Jesse et al.: *A Viking-Age Valley in Iceland: The Mosfell Archaeological Project*. = *Medieval Archaeology*, 2005. 69. sz. 195–218.

⁹ Sőt már a bronzkor alatt is gyakorlatban volt. Oestigaard, Terje: *Cremations as Transformations: When the Dual Cultural Hypothesis was Cremated and Carried away in Urns*. = *European Journal of Archaeology*, 1999. 2. sz. 345–364.

¹⁰ Vésteinsson, Orri: *The archaeology of landnám. Early Settlement in Iceland*. In: *Vikings. The North Atlantic Saga*. Szerk. William W. Fitzhugh & Elisabeth Ward, Washington, 2000. 164–174.

¹¹ Vésteinsson, Orri: *Patterns of Settlement in Iceland: A Study in Prehistory*. In: *Saga-Book XXV*. London, 1998–2001. 1–30.

¹² Leifsson, Rúnar: *Evolving traditions: Horse Slaughter as Part of Viking Burial Customs in Iceland*. In: *The Ritual Killing and Burial of Animals: European Perspectives*. Szerk. Aleksander Pluskowski, Oxford, 2011. 184–194.

A következő fejezetekben a sírleletek közül a fegyverekre fogok koncentrálni és megvizsgálni az egyes fegyverek eredetét, eloszlását valamint a sírokban és a temetkezési szertartásokban játszott szerepüket.

Elméleti megközelítések

A kérdés: „Miért raktak az emberek tárgyakat a halottak mellé?” régóta foglalkoztatja a régészeket. Mivel a temetkezések, az egyik legszélesebb ablakot tárják fel a múlt anyagi kultúrájára és mindennapjaira vonatkozóan, így a társadalmakra irányuló következtetések fontos eszközei. A sírok természete és a hozzájuk való kritikus viszonyulás hosszú fejlődésen ment keresztül és ezért néhány idekapcsolódó elméleti kérdést szeretnék tisztázni.

A korábbi régészeti vizsgálatok a sírleletek között talált fegyvereket a gyilkolás valódi eszközeinek tekintették, amik ráadásképp a halott személyes tárgyai is egyben. A vagyontárgyak személyes természete arra sarkallta a régészeket, hogy a tulajdon viszonyokat kifejező fogalmakat alkossanak, így a nők személyes tárgyai *gerade*, míg a férfiakéi *hergewade* néven lettek felcímkézve a német régészeti hagyományban.¹³ Ennél fogva bevett gyakorlattá vált a sírleletek funkcionális eszközökként kezelése és az elmélet, hogy felhalmozásuk (vagy éppen hiányuk) a halott vagyoni és társadalmi státuszának mércéje, vagyis egy elit vagy harcos társadalmi osztály létezésére utal. Ezek a régészek úgy használták a temetkezéseket, mint idő-kapszulákat, amelyek fényképként tárolják a múlt egy szeletét, éppen ezért egyenes következtetések vonhatóak le belőlük a társadalom egészére vonatkozóan. Nem vették figyelembe a tényt, hogy csak úgy, mint az embereknek, a tárgyaknak is meg van a maguk saját története, amely különböző korokon és területeken ível át. Egy a frank területeken zsákmányolt melltű, amely most egy izlandi sírban pihen, korántsem ugyanazt a jelentést hordozza, mint előállításakor, nem beszélve a különböző tulajdonosról, a különböző értékről és az eszköz (esetenként) különböző alakjáról. Éppen ezért egy sír nem reprezentálja a múlt egy konkrét időszakát, hanem egy korokon átívelő kontinuitás megtestesítője, emlékezet a temetkezés idejéből, ugyanakkor korábbi idők töredéke is egyben.

Bár a tárgyi emlékek valóban kapcsolatba hozhatóak a halott vagyoni állapottal, a gyászolók helyzetét legalább annyira (ha nem jobban) tükrözik, hisz maga a család, aki elhantolja a testet, birtokolja és választja ki a kellékeket, amelyek a sírba kerülnek. Izlandon egy tetemet például gyakran két lóval földelték el,¹⁴

¹³ Härke, Heinrich: The nature of burial data. In: *Burial and society. The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Szerk. C.K. Jensen – K.H. Nielsen Aarhus, 1997. 19–27.

¹⁴ Eldjárn, 2000., 598.

ami elég valószínűtlenné teszi, hogy mindkét ló az elhunyt személyes „barátja”, egy nagyon kivételes állat. Ahogyan azt a későbbiekben illusztrálni fogom, a fegyverzet gyakran hasonló szituációban lelhető fel.

Az én álláspontom – Þóra Pétursdóttirral egyetértésben – az, hogy a temetési szertartás és az elhelyezett tárgyak, a társadalmi kondíciók megváltoztatásának eszközei és sokkal inkább megtestesítői az elvárásoknak és ideáloknak, mintsem a valós állapotoknak.¹⁵ Ehhez kapcsolódóan két ágazat különíthető el. Az első szerint az ideálokat és minden emberi cselekvést a társadalmak szimbólumokon keresztül jelenítenek meg, ezért nem lényeges a szimbólumok száma egy ilyen temetkezésben, míg mások szerint a szimbólumok mennyisége és minősége önmagában üzenet lehet valaki státuszáról, vagyonáról, követeléseiről, egyebekről. Mind a két elmélet megegyezik azonban abban, hogy a rituálén keresztül, a temetkezés nem passzív visszatükröződése a múltnak, hanem koherens cselekmények láncolata, amely önmagában hozzájárul ahhoz, hogy az aktuális társadalmi helyzetet befolyásolja és megváltoztassa.¹⁶ A szertartás antropológiai jelentése talán több betekintést nyújt ebbe a folyamatba: „*A rítus egy egyeztetési cselekménysorozat a társadalmi ideák és a valós viselkedésmód között. Azzal, hogy a szertartás az ideális társadalmat reprezentálja, és újra megerősíti a közös normákat és értékeket, önkéntelenül is hozzájárul a társadalom átalakításához.*”¹⁷

A fegyverzet nagy szerepet tölt be ebben a folyamatban, mivel erőszakos aspektusa mindig is a hatalommal volt társítva mind szimbolikus, mind praktikus értelemben. Továbbá ezek a tárgyak (fegyverek vagy egyébek) kiválogatott eszközök, amelyek a szertartást megtartók által lettek szelektálva, így elfoglalt módon szimbolizálja az ő gondolkodásukat, vallási hiedelmeiket és társadalmi ideáljaikat.

Ezen teóriák mentén a következőkben igyekszem rámutatni, a korábbi kutatási elméletek helytelenségére a pogány izlandi temetkezések esetében, nevezetesen hogy ezek a leletek: pontosan ábrázolják a társadalmi berendezkedést, illetve, hogy az elhunyt személyes tárgyai.

Ehhez először azonban szeretném tisztázni, hogy pontosan mit foglalt magában a fegyverzet a viking kori Izlandon és hogy ezek az eszközök hol készültek. Az előbbi a szaknyelvi félreértések miatt szükséges, míg utóbbi segítségemre lesz a későbbi elméleti újrendezésben.

¹⁵ Pétursdóttir, Þóra: „*Deyrfé, deyjafraendr*”. *Re-animating mortuary remains from Viking Age Iceland*. Szakdolgozat, Tromsø, 2007. 103.

¹⁶ Härke, 1997, *The nature of burial data*. 21.

¹⁷ Uo. 23.

Viking fegyverzet Izlandon

A viking kori általános harci felszerelés támadó és védőfegyverekből állt. A támadó fegyverek (lándzsa, kard, balta és nyílvevesszők) jóval gyakrabban fordulnak elő elszórt és sírleletek között. A harcos lánccinggel vagy bőrvértevel fedte testét, illetve kezében pajzsot hordott, de ezek a védekező eszközök (a sisakot is beleértve), nagyon ritkák a régészeti leletanyagban.¹⁸

Mivel ez a tanulmány a fegyverek társadalmi jelentőségére fókuszál, nem kívánom különösebben részletezni haditechnikai fejlődésüket és egyéb jellegzetességeiket. Ugyanakkor néhány jellemzőt érdemes megemlíteni, hogy lokalizáljuk a leletek előállítási helyét, ami nagyban befolyásolja azt a szimbolikus identitást, amit magukban hordozhatnak.

Sem páncélzatot, sem sisakot nem találtak ez idáig Izlandon. Az ismert sírleletek listája az alábbi táblázatban látható (*Melléklet 1.1*).¹⁹ Teljes fegyverzetnek egy elsődleges támadó fegyver (lándzsa), egy másodlagos közelharc fegyver (kard vagy balta) és egy védelmi eszköz (pajzs) tekinthető. Nyílhegyeket két sírban találtak és számuk még a kiegészítő elszórt leletekkel együtt is elenyésző, mindösszesen 15.²⁰

Melléklet 1.1

Kard	Lándzsahegy	Balta	Pajzs-gomb	Teljes fegyverzet
16	59	26	13	6

Ahogy látható, a kor leggyakrabban használt fegyvere a lándzsa volt, amelyből különböző méretűek kerültek elő. A kisebbek inkább dárdának tekinthetőek és valószínűleg kimondottan távolharcra lettek kifejlesztve. Szimbolikus jelentőségük is lehet azonban, hiszen hasznosságuk megkérdőjelezhető, ha önmagukban, más fegyverek nélkül találunk rájuk. A jövőbeni kutatásoknál az effajta szempont nagyobb szerepet kell, hogy kapjon, hogy megállapítsuk a dárdák rendeltetését minden egyes sírban, főleg azokban, amelyekben mint egyedüli fegyver van jelen.

¹⁸ Pedersen, Anne: Viking weaponry. In: *The Viking World*. Szerk. Neil Price – Stefan Brink. London – New York, 2008. 204–211.

¹⁹ Ezek az adatok az 1999-ig talált temetkezésekre érvényesek és nem tartalmazzák az elszórt leleteket. Eldjárn alapján, lásd: Eldjárn, 2000. 600–601.

²⁰ Uo. 601.

A középkor alatt mindvégig (a vikingek korában is), kétségtelenül a kard számított a harcos legértékesebb fegyverének.²¹ Egy tipikus viking kard kétélű pengével bírt, bár egy élű kardok is használatban voltak a korai középkorban a Skandináv területeken, mint egy folytatva a germán *sax* tradícióját.²² Az összes viking kard egykezes fegyver, tehát egy második fegyver vagy védőfegyver (pajzs) általi támogatottság elengedhetetlen volt.

A 6 elszórt lelettel együttvéve 22 kardot találtak Izlandon, síronként egynél sohasem többet, valamennyi kétpengéjű.²³ A 16 sírban talált kard közül, 3 saját magában van eltemetve, ami elégtelen harci fegyverzet, de egyéb furcsa kombinációkat is találunk. Például amikor a kard baltával szerepel, ami indokolatlan a tényt nézve, hogy két másodlagos fegyverre nincs szüksége egy harcosnak, és arról nincs tudomásunk, hogy valaki két egykezes fegyverrel egyszerre harcolt volna. Ezek közül az egyik sírban (Silastaðir)²⁴ ráadásul 2 baltát is találtak az egyik kard mellett, ami végképp hasznavehetetlenné teszi az adott egyén fegyverzetét, kivéve, ha elfogadjuk, hogy minden karddal társított balta csupán használati tárgy volt, nem pedig fegyver. A 16-ból mindössze 6 kard van pajzzsal megtámogatva, vagyis az aktuálisan praktikus harci felszerelések kisebbségben vannak a régészeti leletekben. A pajzsok hiánya kétségeket vet fel. Egy kard ugyanis jóval értékesebb volt, mint egy pajzs, ezért feltételezhetjük, hogy aki egy olyan értékes tárggyal bírt, mint egy kard, az könnyedén megengedhette volna magának egy pajzs birtoklását is. Ezt környezeti kutatások is alátámasztják, hiszen Izland a pajzsok előállításához szükséges faanyaggal is bőven rendelkezett a honfoglalás utáni bő egy évszázadban, ugyanis a sziget nagy részét 400 m alatt nyírfaerdő borította.²⁵ A pajzsok hiányát, illetve sírokba helyezésüket tudatos elvek kellett, hogy vezessék ez esetben.

A norvég Petersen által felállított tipológia a kardok markolatának és pengéjének alakja, illetve díszítései alapján szortírozta a különböző típusokat, hogy megállapítsák az egyes kardok eredeti gyártási helyét.²⁶ Petersen tisztában volt a ténnyel, hogy a penge és a markolat különböző helyeken és időben is készülhetett és csak később lett összeforrasztva.²⁷ Eldjárnék ugyanezt a rendszert használták, hogy típusokba

²¹ Halsall, Guy: *Warfare and society in the Barbarian West, 450–900*. London and New York, 2003. 164.

²² Pedersen, 2008. 204.

²³ Eldjárn, 2000. 600.

²⁴ Uo. 576–577.

²⁵ Dugmore J., Andrew et al: The Norse *landnám* on the North Atlantic islands: an environmental impact assessment. = *"Polar record"*, 2009. 41:1. sz. 21–37.

²⁶ Petersen, J.: *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Kristiania, 1919. 228.

²⁷ Peirce, Ian: *Swords of the Viking Age*. Woodbridge, 2002. 15.

sorolják az Izlandon talált kardokat, amelyekből 14-et sikerült beazonosítani, valamennyi 10. századi. A 14-ből 1 angolszász (L típus), míg egy másik frank (O típus) eredetű, de a többség egyértelműen norvégiai stílusjegyeket mutat (M, Q, S típusok).²⁸ A híres ULFBERHT penge felirat is felfedezhető Izlandon, például a hrafnkelsdáluri kardon.²⁹ Ezek a pengék valószínűleg egy frank műhely termékei voltak és kidolgozottságuknál fogva nagy értékűnek számítottak.

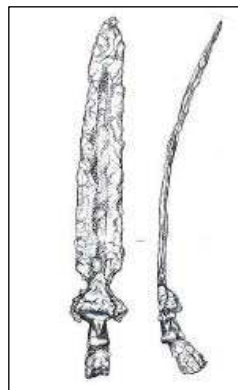
Mindazonáltal az izlandi fegyverek lehettek a hazai ipar termékei is, felhasználva alapanyagként a szigeten található gyepvasércet. Erre konkrét példát is találunk a leletanyagban például Silastaðir esetében, ahol azonban érdekes módon egyedül a kardok voltak azok, amik rendes acélból készültek, tehát valószínűleg nem Izlandról származnak.³⁰ Az írásos források azonban beszámolnak gyenge minőségű, valószínűleg izlandi hazai előállítású kardokról:

*„Kjartan’s blows were hard but his sword was of little use, and he was always having to put it under his foot to straighten it.”*³¹

„Kjartan csapásai kemények voltak, de a kardja haszontalan volt, így gyakran talpa alatt kellett kiegyenesítenie.” (saját fordítás)³²

Mivel a lándzsa a leggyakoribb fegyverlelet, ezért az eredet vizsgálat során nem választhatjuk külön a kardoktól. A pengék előállítása és díszítése határozott egyezéseket mutat, így ebből következtethetünk eloszlásukra az északi területeken. A kardok többsége egyértelműen norvég eredetű, de mi a helyzet a lándzsaheggyel? Petersen típusait használva, 40 K21-22 típusú lándzsaheggyel találkozunk Izlandon, ami Norvégiában is a legelterjedtebb típus volt, míg összesen két lándzsa maradvány, Dalvíkból és Tindarból tekinthető izlandi hazai terméknek (Melléklet 1.2).³³

Sajnos azt nehéz megállapítani, hogy a lándzsákat valóban Norvégiából importálták, vagy csak az előállítási módszert sajátították el Izlandon. A lándzsapengék díszítése még a modern módszerek segítségével is nagyon nehéz az erőzítő miatt, de úgy tűnik, hogy nagyon ritkának számított Izlandon.³⁴

Melléklet 1.2
Lándzsahegy
Tindarból

²⁸ Martens, Irmelin: Indigenous and imported Viking Age weapons in Norway – a problem with European implications. = *Journal of Nordic Archaeological Science*, 2004. 14. sz. 125–137.

²⁹ Eldjárn, 2000., 330.

³⁰ Pétursdóttir, 2007. 50–51.

³¹ *Laxdæla Saga*. Ford.: Hermann Pálsson – Magnus Magnusson, Harmondsworth, 1986. 174.

³² A tanulmányban szereplő minden forrásidézet saját fordításom.

³³ Eldjárn, 2000. 601.

³⁴ Például Kótmúlban. Uo. 338.

A tündari lándzsapenge mintázatos, valamint teljesen szokatlan formát mutat, ezért izlandi termékként lett kategorizálva (*Melléklet 1.2*).³⁵

Ahogy az a mellékelt képen is látható a penge súlyos deformálódáson ment keresztül, ami a gyenge minőségű vasnak köszönhető és tovább erősíti a lándzsa izlandi származásának elméletét. A normális hazai acél hiányában azonban, azt feltételezem, hogy kardpengéket nem gyártottak Izlandon. Ezt részben alátámasztja a kard leletek alacsony száma is.

Néhány kovácsműhely minden kétséget kizáróan működött Izlandon. Egy pár arra specializálódott, hogy ellássa a közeli farmok lakosságát és ezért kiterjedt tevékenységet folytatott (mint a Hrisheimarban talált műhely),³⁶ míg más farmoknak legalább arra volt lehetőségük, hogy kijavítsák a megrongálódott eszközöket. A kovácsműhelyek korai létezését a sagák is megörökítették, mint a honfoglaló Kopasz Grím esete is mutatja:

„Skallagrim was a great blacksmith and used in winter to smelt a lot of bog-iron. He had a smithy built close to the sea but well away from Borg.”³⁷

„Kopasz Grím remek kovács volt, és a tél során gyevasércet olvasztott. Műhelyet is épített, Borgtól jóval távolabb, közel a tengerhez.”

Az izlandi műhelyek általános szinten használatban voltak, de véleményem szerint a fegyverek többsége norvég import áru volt. Az alábbi táblázat hazai és norvég származási jegyek alapján osztja fel a fegyvereket (*Melléklet 1.3*).³⁸

Melléklet 1.3

	Norvég	Izlandi	Egyéb	Ismeretlen
Kard	12	0	2	8
Lándzsa	42	2	5 (?)	32

A balta szintén gyakori lelet az izlandi sírokban (lásd: *Melléklet 1.1*). Másodlagos fegyver szerepében 5 alkalommal találkozunk vele (tehát lándzsa, pajzs és balta), míg másik 5 alkalommal csak lándzsa található mellette (ezúttal pajzs nélkül). Ahogy már fentebb rámutattam, elég furcsa, hogy gyakran kardokkal is

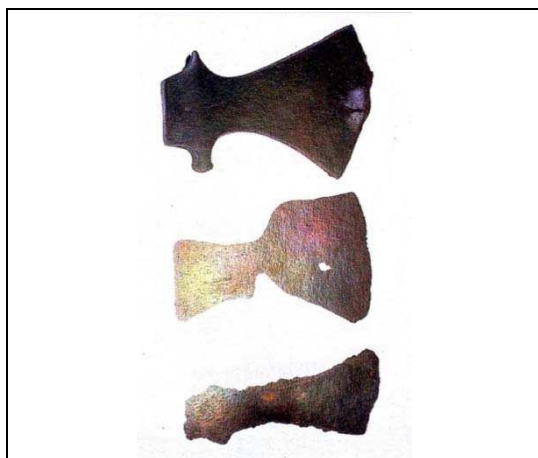
³⁵ Pétursdóttir, 2007. 44.

³⁶ Edvardsson R. – McGovern T.: Hrisheimar 2006. *Interim Report*. 2007.

³⁷ *Egil's saga*. Ford.: Hermann Pálsson – Paul Edwards, Harmondsworth, 1984. 77–78.

³⁸ Ebben az elszórt felfedezések is benne vannak. Eldjárn, 200. alapján: 600–601. Az egyes fegyverek származásának megállapításához az alábbi szakirodalmakat használtam: Peirce, 2002. 18–19 és Martens, 2004. 126–131. Az egyes típusuk eredetét illetően máig kutatói viták zajlanak, illetve néhol az én következtetésem is pontatlan lehet, ez azonban nem befolyásolja az adatok összképi megjelenését, vagyis hogy az eszközök többsége kétségtől norvég minta alapján készült.

párosítva találjuk (egész pontosan 5 alkalommal). Gyártásukra vonatkozóan nem tudunk biztosat mondani, csak annyit, hogy Izlandon is készítették belőlük. Ezt igazolja az a két rendkívüli balta fej, melyeknek nincs párja az európai leletanyagban (*Melléklet 1.4*). A képen látható második, laufahvammuri balta mindössze 8 cm hosszú és valószínűleg gyermekjátékként funkcionált.³⁹

Melléklet 1.4

Szokatlan formájú balta fejek (fent és közepén) összehasonlítva egy hagyományos típussal (lent)

A pajzsgomb nem a legelterjedtebb tárgyi emlék, mindössze 13-at találtak belőle (lásd: *Melléklet 1.1*). Teljes, falemezekkel együtt megmaradt pajzsot még nem sikerült Izlandon kiásni. A pajzsok hiánya gyanús, és arra ösztönöz minket, hogy újra átgondoljuk a teljes fegyverzet fogalmát. Ha a pajzs valóban kevésbé volt elterjedt, akkor lehetséges, hogy sokan csak egy szál lándzsával küzdöttek, ami az egyik leggyakoribb eset a régészeti bizonyítékok alapján. Pajzsok ráadásul sohasem szerepelnek egy sírban önmagukban, mindig csak valamilyen támadó fegyverrel ellátva, tehát az erőszakos használatuk minden esetben indokolt. Ha magukban találánánk őket, akkor rögtön érdekes kérdések vetődnének fel a szimbolikus értelmükkel kapcsolatban, így viszont mindig praktikus harci fegyverzetként vannak jelen. A védőfegyverzet hiánya miatt el kellene fogadnunk, hogy egy szem dárda is elegendő volt a harchoz és ennél fogva az izlandi sírokban talált fegyverek valóban „személyes hozzátartozók” és minden egyén harcos, akit fegyverrel temettek el. A régészeti bizonyítékok nagyon félrevezetőek, hogyha nem veszünk számításba két tényezőt, amelyek döntően befolyásolták az izlandi régészeti leletanyag állapotát.

³⁹ Eldjárn, 2000. 58.

Mindenekelőtt a tafonímiát kell figyelembe vennünk. Izlandon a sírhelyek többsége csúnyán megrongálódott az erózióknak köszönhetően. Ráadásul a lándzsahegyek és a pajzsgombok kis alakjuk miatt könnyen elkerülhetők egy ásatás során.

A másik nagyon fontos tényező a sírrablás, amely „bevett” gyakorlatnak számított Izlandon. A sírok 1/6-át zavarták meg valamilyen formában, legtöbbjükét még a viking kor folyamán, vélhetően a temetés után néhány évvel vagy évtizeddel.⁴⁰ Ahogy azt Erna Thorarinsdóttir felvetette, a fegyverek elsődleges célpontok lehettek a sírrablók számára, nem csupán kapzsiság miatt, hanem valószínűleg öröklési és státusz igények miatt is. A rablások nagyja nem századokkal később történt, hanem néhány évvel az elhantolás után és abszolút többségben célozta meg a férfi sírokat. Ez azt jelenti, hogy a férfi sírok „berendezése”, főként a fegyverzet, alul van prezentálva a régészeti bizonyítékok között ahhoz képest, hogy milyen széles körben lehettek használatban. Éppen ezért, az egyedülálló fegyverleletek (lándzsahegyek, kardok) és a kardok kimagaslóan alacsony⁴¹ arányai megtévesztőek lehetnek és sok sírban nagyon úgy tűnik, hogy más fegyverekkel is társítva voltak jelen. A pajzs valószínűsíthetően szintén jóval elterjedtebb volt, mint ahogyan az első látásra tűnik.

A fejezet összegzéseként mindenképpen figyelembe kell vennünk a szokatlan fegyver-párosításokat: kard és lándzsa (pajzs nélkül), balta és lándzsa (pajzs nélkül), két másodlagos fegyver (balta és kard) együtt, illetve a magányos leleteket (lándzsák és kardok esetében). Természetesen mindvégig szem előtt kell tartanunk a tafonímiát és a sírrablást, mint tényezőket, amelyek megváltoztatják a sír állapotát a temetés időpontjához képest. A hiányos leletanyagnak köszönhetően nem tehetünk széleskörű következtetéseket a fegyverek társadalmi jelentőségével kapcsolatban. Ez magában foglalja azt a kérdéskört is, hogy a teljes fegyverzettel és a szegény tárgyakkal ellátott egyének között mély társadalmi és vagyoni szakadék húzódik-e. A felsorolt tények birtokában tehát azt a korábbi régészeti elméletet, miszerint a temetkezések pontosan tükrözik a társadalom állapotát, megcáfoltnak tekinthetjük.

Másodszorban megállapítottuk, hogy az ismert viking fegyverek nagy része Norvégiából érkezett. Az izlandi hazai kovácstermékek többnyire egyedi formájú és gyengébb minőségű fegyverek formájában jelentkeznek. A fegyverek norvég származása ezért fontos eleme lehet egy identitás szimbólumokon keresztüli megjelenítésének.

⁴⁰ Þórarinsdóttir, Erna: *A grave revisited. On grave robbery in Viking Age Iceland*. Szakdolgozat, Reykjavík, 2008.

⁴¹ Körülbelül 3000 kardot ismerünk a viking kori Norvégiából. Lásd: Martens 2004. Ez az egyszerű összehasonlítás rengeteg dolgot elferdítene, ha egyenes összehasonlításba raknánk a szegény izlandi leletanyaggal, mivel a norvég minta időben és a sírok száma terén is jóval szélesebb körű. Ezzel az analóggal mindössze a kard elhelyezés, mint kulturális gyakorlat elterjedtségét próbáltam érzékeltetni.

Az izlandi leletanyag értelmezése

A német Heinrich Härke kutatásai nyújtják az egyik legmeggyőzőbb magyarázatot a pogány sírokban előforduló fegyver letétek céljáról. Elmélete szerint a korai 5. századtól a 7. század végéig vizsgált angolszász temetkezésekben, a fegyverek nem a gyilkolás valódi eszközei, és még csak nem is a rang vagy az életkor szimbólumai, hanem etnikum megjelölésére szolgálnak. Tagadta azt a korábbi feltevést, hogy ezek harcosok sírjai, akik saját hadfelszerelésükkel lettek eltemetve. Az angolszász temetkezési együttes két sajátosságát emelte ki, amelyek kísértetiesen hasonlítanak az izlandi példára.

Először is a fegyverek többsége nem praktikus párosításokban szerepelt: sok egyszerűen egy szál dárdából állt (44%), csak néha kiegészítve pajzzsal (26%), vagy karddal (12%). Ezen kívül további alkalmatlan eszközöket is kiemelt, mint egy pajzs önmagában (26%).⁴² Majdnem pontosan ilyen eloszlásban szerepelnek az izlandi fegyverek is, azzal a különbséggel, hogy az alkalmatlan párok itt a következő kombinációkban szerepelnek: balta és kard, kard és lándzsa, több ugyanabból a fegyverből.

Härke második érve a fegyveres temetkezések eloszlásában rejlett. Ez egy szelektív gyakorlat volt és közel az elhunytak fele valamilyen fegyverrel volt eltemetve, ami ellentmond a fegyver és rang közötti összefüggésnek – a populáció fele ugyanis nyilvánvalóan nem lehetett törzsfőnök. Következtetése az volt, hogy az írásos forrásokkal összehasonlítva, az angolszász fegyveres temetkezések etnikum szerinti eloszlás alapján történtek a tárgyalt korszakban (a germán származásúak fegyverrel, míg az őslakos brit családok fegyver nélkül temették el a halottaikat).⁴³ Nem állítom, hogy ez az analógia megoldja az izlandi fegyveres temetkezések rejtélyét, de legalábbis a módszer figyelmet érdemel.

Izlandon is a férfi tetemek fele fegyverrel volt elföldelve, világosan mutatva, hogy a fegyver önmagában nem reflektál rangot vagy vagyont, hiszen a lakosság fele aligha volt „nemes” származású (ha a fegyver a hatalmat szimbolizálja), se nem rabszolga (ha a fegyver a szabad státuszra utalna).⁴⁴

⁴² Härke, Heinrich: Material culture as myth: Weapons in Anglo-Saxon graves. In: *Burial and society. The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Szerk. C. K. Jensen – K. H. Nielsen Aarhus, 1997. 119–127.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Egy hasonló elméletet használtak egy alemann temető esetében Holzgerlingenben, hogy megkülönböztessék a különböző társadalmi csoportokat: szabad (karddal), fél-szabad (más fegyverrel), rabszolga (fegyver nélkül). Az izlandi temetkezések egysége azonban családokon alapult és a nagy temetők hiányoznak, így természetesen ez a módszer itt nem követhető. Az alemann példához lásd: Härke, Heinrich: *The nature of burial data*. 1997.

Fontos megemlíteni, hogy Izlandon sosem találunk fegyvert női sírokban. Ide kapcsolódik Hayeur-Smith elmélete, miszerint az izlandi sírokban talált ékszerek a nemi szerepek szimbólumai: „Az ékszerekkel kapcsolatos kutatásaim azt sugallják, hogy a nemi szerepek élesen megosztották a társadalmat, méghozzá szigorú csoportok szerint, ahol a határvonalakat nem lehetett áttörni. A deviánság olybá tűnik nem volt tolerálandó. Többszörös vagy kétneműség létre látszólag nincs bizonyítékunk az izlandi társadalomban, a temetkezési bizonyítékok alapján legalábbis. Ehelyett a női ízlés preferálta tárgyak, mint az ovális melltűk, a sztereotíp nemi koncepciók megjelenítésére szolgáltak, azzal hogy kiemelték a női nem másodlagos szexuális jellemzőit (melleket), így vizuálisan megerősítve a nők összekapcsolását a gyermekneveléssel, tejeléssel és a nemzéssel. Ezeken a tevékenységeken keresztül lehetséges, hogy az ovális melltűk az asszonyok férjes családi státuszára utaltak.”⁴⁵

Az ékszerek, mint a nemi szerepek jelölői, az ovális melltűk hangsúlyozásával, meggyőző elméletnek tűnik. Úgy vélem, hogy a fegyverzet, a férfi sírokban hasonló szerepet is játszhatott, különös tekintettel az értékesebb tárgyakra, mint például a kardokra. Fegyverek, mint a nemi szerep jelölői a sírban, megjelennek az izlandi temetkezési együttesben is, mint a Nyugat-Izlandon található Öndverðarnes esetében. A Þorkell Grímsson vezényletével zajlott ásatás során egy alacsony, homokkal feltöltött sírban egy, a bal oldalán fekvő emberi csontvázat találtak, keresztbe vetett térdekkel és combokkal. A tetemhez többféle tárgyat is társítottak: egy kardot (Petersen K típus), egy lándzsát (Petersen M típus), egy pajzsot, egy kést, csonttűt és néhány azonosíthatatlan vasmaradványt.⁴⁶

A csontváz férfiként volt azonosítva, azonban a csontok abnormalitásának köszönhetően, hibásan egy 14 éves fiúként lett kategorizálva. Az újra elemzés során Hildur Gestsdóttir 18–20 év körüli személyként azonosította a csontvázat. Véleménye szerint a test deformálódását kasztrálás vagy az ún. Klinefelter's szindróma okozta. Ez magyarázat arra, hogy a tetemnek miért voltak női jellemvonásai úgy, mint női mell kezdemény, nemi- és arcszőrzet hiánya, illetve elnői-esedett csont felépítés.⁴⁷

Elég valószínű, hogy ez a személy, elégtelen testfelépítésének köszönhetően nem forgathatta azokat a fegyvereket, amik elkísérték őt. Ennek ellenére, nem csupán megjelölve lett egy fegyverrel, hanem erőszakos felszerelések egész garmadája (egy teljes fegyverzet) kísérte el. Hogy vajon az élete során nőként vagy férfiként kezelték az nem ismert, a temetkezési szertartás során azonban ez nyilvánvalóan eldöntött a gyászolók által. A lehetséges magyarázatok egyike, hogy

⁴⁵ Hayeur-Smith, M.: *A Social Analysis of Viking jewellery from Iceland*, Phd disszertáció, Glasgow. 2007. 374.

⁴⁶ Eldjárn, 2000. 563.

⁴⁷ Hayeur-Smith, 2007. 232–233.

a temetést levezénylők azért társították mellé ezeket a tárgyakat, hogy erősítsék férfiasságát, amennyire csak lehet, hogy biztonságban léphessen a túlvilágra. Egy másik ésszerű elmélet, hogy azt kívánták jelezni a férfiasságot szimbolizáló tárgyakkal, hogy az elhunyt személyt élete során női külsőségei és adottságai ellenére is férfiként kezelték. Ez a figyelemre méltó példa nem csupán azt világítja meg, hogy a fegyverzet nem feltétlenül volt az elföldelt saját tulajdona, hanem azt is, hogy inkább szimbólumként, mint az erőszak valós eszközeiként kerültek a sírokba.

A nemek demonstrálása nem az egyetlen lehetőség, ami terítékre kerül ilyenkor és a jelentések sokszor átfedésben állnak. A legvagyonosabb temetkezések valószínűleg a társadalom egy magasabb rétegének kiváltságai voltak. Az önd-verðarnesi eset is a leletek bőségével, az „eltemetők” vagyonosságát ábrázolja, az eszközök ugyanis nem a halott személyes tárgyai voltak.

Egy másik temetkezési helyszínen, Hafurbjarnastaðirban, azonban két egyértelműen férfiként azonosított csontváz feküdt ugyanabban a sírban, egyikük teljes fegyverzettel ellátva, míg másikuk mindenféle fegyver nélkül.⁴⁸ Mivel az egyének neme kétséget kizáróan tisztázott, így ebben az esetben a fegyverzet aligha érzékeltet nem különbségeket. Vagyoni, rang- és státuszbeli különbségek felvethetőek, ami szintén nem lett volna egyedülálló a vikingek világában. Párhuzamként felhozhatóak a svédországi Gotland szigetén Gustav Trotzig által vizsgált célszerűtlen balták. Mivel ezek a balták nevetségesen apróak voltak, Trotzig felvetette az elméletet, hogy nem valós fegyverekről van szó és a helyi viking közösség a magas rangú elhunytak megjelölésére használta őket.⁴⁹

Amit a két különböző temetkezéssel és a svéd példával érzékeltetni szerettem volna az az, hogy ugyanazok a tárgyak a sírokban nem feltétlenül jelentik mindig ugyanazt, és szintén nem biztos, hogy különböző tárgyak különböző jelentéssel bírnak.⁵⁰ Nagyjából hasonló következtetésre jutott Anne Pedersen is, aki a viking fegyverek és lovagló felszerelések elterjedését vizsgálta Skandinávia szerte.⁵¹

Fontos megjegyezni, hogy különböző célt szolgálhat ugyanaz a *típusú* tárgy, de nem mindig pontosan *ugyanaz a tárgy*. A tárgyak személyes karaktere a gyá-

⁴⁸ Eldjárn, 2000. 560–561.

⁴⁹ Trotzig, Gustav: An Axe as Sign of Rank in a Viking Community. = *Archaeology and Environment*, 1985. 4. sz. 83–87.

⁵⁰ A kérdés magára a szertartás természetére is kivetíthető. Härke, Heinrich: Final comments: Ritual, Symbolism and Social Inference. In: *Burial and society. The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Szerk. C. K. Jensen – K. H. Nielsen, Aarhus, 1997. 191–195.

⁵¹ Pedersen, Anne: Similar Finds – Different meanings? Some preliminary thoughts on the Viking-age burials with riding equipment in Scandinavia. In: *Burial and society. The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Szerk. C. K. Jensen – K. H. Nielsen, Aarhus, 1997. 171–183.

szolók ajándékozási szokása miatt nem ragadható meg olyan fogalmakon keresztül, mint a *hergewade* vagy a *gerade*. A „személyes”, mint jelző, használható magára a fegyverre is éppen ezért inkább *személyiségre* módosítanám. Minden tárgynak meg van a maga története és születésétől haláláig más és más értelmet nyer. Ezt nevezik úgy, mint a „*tárgyak életrajza*.”⁵²

Az izlandi sírokban található norvég eredetű eszközök egy hosszabb biográfiát biztosítanak, és rengeteg közös élményt kapcsolnak a tulajdonoshoz (vagy tulajdonosokhoz), alapvetően formálva az identitást. A már letelepedett izlandiak számára az örökség követelése a későn jövőkkel szemben, olyan szimbólumokon keresztül juthatott kifejezésre, mint például a fegyverek.

Ahogy azt Adolf Friðriksson is megjegyezte, a temetkezések országszerte határokon találhatóak nem nagy és látható dombokon, mint Skandináviában és valószínűleg tulajdon viszonyokat jeleztek.⁵³ Ezekben a sírokban az értékes tárgyak (különösen a fegyverek) rendkívül jelentőséggel bírhattak, ha valaki ki akarta nyilvánítani igényét egy adott területi örökségre vagy státuszra. Más szavakkal élve arra, hogy identitást formáljon. Ez az elmélet természetesen összekapcsolódik a sírrablások magas számával is.

A fegyverek szimbolikus jelentést is hordozhatnak, és nem csak úgy funkcionálhatnak, mint a gyilkolás eszközei. Az izlandi nemzetségi sagák (Family Sagas) egyikén keresztül szeretném illusztrálni, hogyan lehet egy fegyvernek saját élete a viking korban, hogyan értelmezhető önmagában és milyen más jelentéstartalmakat hordozhat, ha nem csupán egy gyilkos eszköznek tekinthető. Mielőtt azonban elkezdeném részletezni a történet cselekményét, szeretnék röviden kitérni a metódus történetére: használhatóak-e a sagák egy régészeti diskurzus során?

Sagák és régészet

A fiatal izlandi régészet első évtizedeiben, az ún. *antikvárus irányzat* volt a meghatározó a kutatási módszerek és értelmezések terén.⁵⁴

Az izlandi régészek arra használták, az anyagi leleteket, hogy alátámasszák a sagák által festett portrét, figyelmen kívül hagyva a tényt, hogy azok a későbbi századok termékei (12–13. század).⁵⁵ Ez az anakronisztikus hozzáállás manifesz-

⁵² Pétursdóttir, 2007. 64.

⁵³ Friðriksson, 2009.

⁵⁴ McGuire H., Erin-Lee: Icelandic Archaeology: Recent developments. = *Scandinavian-Canadian Studies*, 2005–2006. 16. sz. 10–26.

⁵⁵ A régészek és történészek többsége a sagákat nem történelmi forrásként, hanem irodalmi alkotásokként tartják számon, melyeknek nagyon korlátozott történelmi hitelességgel rendelkeznek a Viking korra vonatkozóan.

tálódott a farmok feltárásánál, ahol az írásos források útmutatásait használva keresték fel azokat a helyeket, ahol a sagák híres főhősei egykoron élhettek. Az új módszerek (mint a tephra kronológia) felfedezésével elmozdulás történt egy sokkal professzionálisabb régészeti koncepció irányába, ahol a datálási problémák játszották a főszerepet.

Az új tudományos módszerek segítségével, a régészek immáron képesek voltak megerősíteni vagy megcáfolni az írásos források hitelességét. Mivel az írásos források alapján dolgozó régészet csak apróbb sikereket könyvelhetett el,⁵⁶ a vezető irányzat képviselői szkeptikusak maradtak a sagák régészeti hasznosságát illetően.

Az utóbbi években azonban egy új megközelítés formába öntése zajlik, ami újra értékeli a sagák használatát. Az irányzat legjelesebb képviselője Jesse Byock, aki régészeti ásatásokat kezdett a Mosfell völgyben, különböző saga leírások alapján és egy farm, valamint egy hozzátartozó templom maradványaira bukkant.⁵⁷

Továbbá, a helyszínen talált csontvázak elemzése során, Byock azt állítja, hogy megtalálta a híres saga főhős Kopasz Grím fia Egill koponyáját.⁵⁸ Az új folyamat, az interdiszciplináris kutatási munkákat forszírozza, és ha nem is mindenki által elfogadott, széles figyelmet kapott. A módszerrel felmerülő kétségek ellenére megkísérlem egy saga leírással kiegészíteni a korábbiakban felvetett elméletemet és bemutatni, hogyan válhat egymás hasznára a régészet és az irodalom tudománya.

Konungsnaut (Királyi Adomány)

A múlt és a jelen társadalmi is emberi és nem emberi lények közötti dinamikus hálózatok sorozatából állnak. A tudományos megközelítések korábban úgy kezelték a „társadalom” és társadalmi kapcsolatok” fogalmakat, mint megfoghatatlan (már-már elképzelhetetlen) jelenségeket, amelyek, mint láthatatlan, levegőből álló háló tartják össze az embereket.

Ezzel ellentétben az újabb elméletek kézzelfogható jelenséggént kezelik a társadalmat, amely nem csak emberi és nem emberi lényekből, hanem tárgyakból is áll. Az egyik ilyen ismert rendszer az *ANT* (*Actor-Network-Theory*), miszerint az anyagi kultúra ugyanolyan aktív szereplője a szociális kapcsolatok alakításának,

⁵⁶ A sagák útmutatása alapján egy viking település maradványaira bukkantak Newfoundlandon. Ingstad S., Anne: *The Excavation of a Norse Settlement at L'Anse aux Meadows, Newfoundland*. In: *The Viking Discovery of America*. Szerk. Helge Ingstad – Anne Stine Ingstad, New York, 2001. 141–169.

⁵⁷ Byock L., Jesse: *Sagas and Archaeology in the Mosfell Valley, Iceland*. In: *Preprint papers of The 14th International Saga Conference Uppsala*, 2009. 1. sz. 167–175.

⁵⁸ Ehhez kapcsolódóan lásd: Byock L., Jesse: *Skull and Bones in Egils saga: A Viking, a Grave, and Paget's Disease*. In: *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, 1993. 24. sz. 23–50.

mint maguk az emberek, azzal a különbséggel, hogy a tárgyaknak nincsenek szándékaik. Bár szándékaik nincsenek, a tárgyak képesek az embereket érzésekre és tettekre sarkallni, ezért legalább olyan meghatározó faktorok a társadalomban, mint az emberek vagy a növény- és állatvilág.⁵⁶

Egy megtöltött pisztoly teljesen más jelentéssel bír, ha egy zárt láda mélyén pihen, mintha egy ideges ember tartja kézben az utcán. Az ideges ember szintén különbözik annak megfelelően, hogy van-e nála pisztoly, avagy nincs, tehát a szereplők (pisztoly és polgár) közötti kapcsolat hatással van az egymás közötti kapcsolataikra, és megváltoztatja kapcsolataikat a szélesebb értelemben vet társadalom felé is.⁵⁷

Az *ANT* által inspirálva, a következőkben a Nemzeti Sagák egyikében, a *Laxdæla-sagában* szereplő két ugyanarra a névre (*Konungsnaut*) keresztelt kard szerepét veszem górcső alá, arra koncentrálni, hogyan nyernek a kardok különböző szimbolikus értelmet a cselekmény során.

Ahogy már fentebb említettem, nem csak az embereknek, hanem a tárgyaknak is van életútjuk. Egy mellű, egy nyereg, egy kard ugyanúgy képes megszületni és meghalni, ahogy az emberek. Jelentőségük, jelentésük, hasznosságuk, identitásuk, értékük és alakjuk is változhat az évek során, amelyeken keresztül a tárgy léte értelmet nyer (saját életeseményein keresztül). A *Laxdæla-sagában* sincs ez másképp, ahol a *Konungsnaut* nevű kardoknak szintén van biográfiája, fontos eseményekkel, mint az elajándékozásuk, elvesztésük, vagy haláluk.

Már a kezdeteknél érdemes észben tartani, hogy ezek az események, csak a saga idejére nézve relevánsak, hiszen a kardok már a saga cselekményei előtt is léteztek. Amikor színre lépnek, már rendelkeznek történelemmel (élettel, ha úgy tetszik), amiről nem tudunk semmit. Ez szintén igaz a saga befejezésére, mivel a kardok a cselekmény után is használhatóak a jövőben. Ennél fogva a Királyi Adomány nevű kardok története a *Laxdæla-sagában*, csak töredékei a tárgyak teljes életútjának, ami azt jelenti, hogy hosszabb távon is képesek befolyásolni a társadalmi kapcsolatokat, mint néhány élőlény.

Az első kard akkor jelenik meg a sagában, amikor Hakon király egy aranygyűrűvel együtt odaajándékozta Hoskuldnak: „*as a further gift he gave him a sword valued at half mark of gold*” („további ajándékként adott neki egy kardot, amin fél márkányi aranyat ért”).⁵⁸

Az arany mindig is a vagyon és gazdagság egyik nyilvánvaló jele volt, amelylyel most a király kitüntette hűséges alattvalóját. Legalább annyit megtudunk,

⁵⁶ Latour, Bruno: Reassembling the social. *An introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, 2005. 301.

⁵⁷ Latour, Bruno: *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. London, 1999. 336.

⁵⁸ *Laxdæla Saga*. 66.

hogy a kard értékes és valószínűleg korábban is az lehetett. Egy apró töredék a tárgy előtörténetéből. A kardok és egyéb tárgyak ajándékozása végig jellemző motívum a történetben (csak úgy, mint magában a viking társadalomban is). Pávaskodó Olaf (Hoskuld nevelt fia), szintén kap egy értékes kardot Írország királyától, ő azonban nem tartja meg és tovább ajándékozza Kopasz Grím fia Egillnek. Amikor azonban Hoskuld a halálos ágyán, Pávaskodó Olafra hagyja a kardot, a két vérszerinti fia helyett, Olaf minden áron ragaszkodik ahhoz, hogy megtartsa (az aranygyűrűvel együtt), annak ellenére is, hogy szembe kell szállnia fogadott testvéreivel. A kard itt válik először igazi szereplővé. Miért ragaszkodik Olaf a kard megtartásához, ha korábban egy hasonlóan értékes fegyvert, csak úgy tovább ajándékozott? Többről van szó, mint egyszerű kapzsiság. Valaminek történnie kellett a kard legelső említése és a momentum között, amikor Olaf megörökli azt, mégpedig akkor, amikor Hoskuld új és különleges jelentéstartalommal ruházta fel a kardot szavain keresztül: „*and these he gave to his son Olaf, and with them the family good luck*” („és ezeket /a kardot és az aranygyűrűt/ fiának Olafnak adta, s vele a család jó szerencsáját”).⁵⁹

Hoskuld tehát a kardon keresztül próbál kommunikálni, ami immáron egy csatorna, nem csupán egy értékes ajándéktárgy. A kard áthagyományozása azt jelenti, hogy Olafot most már fogadott testvéreivel egyenrangúan kezelik, annak ellenére is, hogy Hoskulddhoz nem köti vérrokonság. Az átörökítés ceremóniájával, Olaf hivatalosan is tagja lesz a nemzetségnek. Olaf szeretné megtartani a jó kapcsolatot a testvéreivel, ezért felajánlja, hogy felneveli egyikük fiát (mert mindig az számít alacsonyabb rangúnak, aki a másik gyermekét magához veszi). Thorleik (a bátyja), elfogadja a feltételeket, cserébe a „*kincsekért*” („*treasures*” az angol fordításban).⁶⁰ A kard kéz a kézben jár az aranygyűrűvel és most, mint családi ékszer lett megnevezve, nem mint egy fegyver. Itt érdemes rápillantani, az óészaki szövegre, mert az angol fordítás félrevezető lehet, amennyiben nem pontos. Az óízlandi szövegben mindvégig a „*gripr*”⁶¹ („*értékes kincs*”) szót találjuk a kardra és a gyűrűre vonatkozóan, ami véleményem szerint kard nem erőszakos természetét emeli ki.

A Konungsnaut a saga során sohasem volt a gyilkolás valódi eszköze: először értékes ajándék volt, a megbecsülés szimbóluma, majd a legitim öröklés eszköze, végül egy egyszerű ékszer, aminek, mint tárgy, nincs valódi funkciója.

A későbbiekben, egy másik kard is felbukkan, ugyanezzel a névvel. Kjartan, a saga főszereplője kapja egy másik Olaftól, Norvégia királyától. A király úgy adja át a szintén értékes kardot Kjartannak, hogy: „*no weapon will ever bite into you as long as you bear this sword.*” („*sohasem sebez téged fegyver, ha ezt a kardot*

⁵⁹ Uo. 106.

⁶⁰ Uo. 108.

⁶¹ *Laxdæla-saga*. Szerk. Einar Ól. Sveinsson, Reykjavík, 1934. 75.

forगतod”).⁶² Ez a megfogalmazás ezúttal sokkal praktikusabb használatra utal, mint a korábbi, arany berakású Konungsnaut. Ennek és a király tanácsának ellenére Kjartan nem viszi magával a kardot harcolni, még a döntő csatába sem és úgy kezeli, mint vagyonának legszebb kincsét, de nem mint igazi fegyver.

A saga kritikus pontja, amikor egy családi rendezvény alkalmával, a Királyi Adományt ellopják. Kjartan szeretné megtalálni a tolvajt, de anélkül, hogy nagy felhajtást csinálna. Miért szeretné Kjartan titokban tartani a kard elvesztését? Miért nem kérdezi meg egyszerűen a lakomán résztvevőket – akik mellesleg a rokonai – hogy kiderítsék az igazságot azonnal és még a helyszínen elkapják a tettest? Különösen érdekes kérdés, amikor később szembesülünk a szituációval, hogy Kjartan visszaköveteli a kard elvesztett hüvelyét és egy másik ellopott ékszer Bollitól, nyíltan a jelenlévő rokonok előtt. Miért várt Kjartan ezzel a lépéssel? Egy magyarázat szerint azért, hogy elkerülje a családi konfliktust, de amint a viszály már kirobbant nem volt más választása, mint megtenni ezt a lépést.

Miután az Osvif fiak ellopták a kardot, egy mocsárba dobták, ahol Kjartan egyik szolgája talált rá, akit azért küldtek, hogy kövesse a tolvajokat. A szolga azt kívánta „*bárcsak lennének tanúi erre*” („*wanted to have witnesses with him to this*”),⁶³ ezért odahívta egy közeli farm egyik lakóját. Miért van szüksége a szolgának tanúkra, amikor egy kardot talált? Ráadásul Kjartan háztartásának megbecsült tagja, így nem kell tartania attól, hogy őt gyanúsítják majd a lopással, főként, hogy a kard megkerült. A szemtanú idézés kimondottan emberek közötti büntettek esetén volt szükséges. Gyilkosság (vagy egyéb súlyos konfliktus) esetén tanúkat kellett megidézni és bejelenteni a gyilkosságot (vagy másfajta tettet) a legközelebbi farmon, hogy a tett legális legyen. A kardot élőlényként kezelik ebben az esetben. A régészeti elemzések kimutatták, hogy a viking korban a tárgyak mocsárban való elhelyezése, nem az elrejtésüket szolgálta, hanem sokkal inkább a szociális életük végét jelentette. A lápos területeken való rituális elhelyezéssel, az emberek tulajdonképpen feláldozták a tárgyakat.⁶⁴ A mocsárban való elhajítással, a kardot, ha úgy tetszik megölték és alkalmatlanná téve a tulajdonképpen használatra. A Konungsnaut teljesen emberi lényként van kezelve, minden ezt támasztja alá: a tolvajok cselekedete (csak úgy eldobni egy ilyen értékes tárgyat egy mocsárban), a szolga reakciója, hogy tanúkat hívjon, és ahogy Kjartan reagál, amikor visszakapja a hüvely nélküli kardot: „*Kjartan valued the sword less after this than he had done before*” („*Kjartan kevésbé becsülte a kardot ezekután, mint előtte*”).⁶⁵ Vajon miért? A kard továbbra is sokat ér, to-

⁶² *Laxdæla Saga*. 157.

⁶³ Uo. 165.

⁶⁴ Lund, Julie: Banks, Borders and Bodies of Water in a Viking Age Mentality. = *Journal of Wetland Archaeology*, 2008. 8. sz. 53–72.

⁶⁵ *Laxdæla Saga*. 165..

vábbra is erős fegyver, csupán a tok veszett el, Kjartan mégsem becsüli immáron semmire. A mocsárban a kard meghalt számára. A hüvely elvesztése szintén lényeges, mert így nem képes a kardot viselni, közszemlére állítani, nem tudja ki nyilvánítani státuszát és identitását.

Amint eljön a végső csata a rokonai ellen – akik ellopták a kardot – Kjartan elesik és a saga narrátora azt sugallja számunkra, hogy azért hal meg, mert: „Nem a Királyi Adományt forgatta” („*he was not carrying the sword the king had given him*”).⁶⁶ Ez természetesen nem praktikus módon értendő. Az ellenség jócskán felülmúlja Kjartanékát létszámban és Kjartannak semmi esélye ellenük, attól a tényről függetlenül, hogy a Konungsnaute van nála vagy sem. Az egész összecsapás alatt egy nagyon rossz minőségű kardot használ, amit folyamatosan ki kell egyenesítenie a talpa alatt (ahogy azt a korábbi fejezetekben idéztem). Azért hal meg, mert nincs vele a kard és a család szerencséje („*with them the family good luck*”), ahogy azt Hoskuld mondta Páváskodó Olafnak korábban, és a jelen szituációban is érvényes. Kjartan a kard nélkül már nem ugyanaz az ember.

Ne felejtjük el, hogy a Konungsnautek egyike sem volt igazi fegyver, ahogy azt véleményem szerint a név is sugallja. Az egész saga során egy emberről sem tudunk, aki valamelyik kard által lelte volna halálát. A végső harc idején a Királyi Adomány Kjartan ládájában hevert, ruhába csavarva, mivel a történet cselekménye szempontjából a kard halott volt és már nem számított igazi szereplőnek. Az első Konungsnaute nem játszik fontos szerepet, miután Olaf megörökli, mivel az ő kedvenc fia Kjartan vérszerinti gyermek, tehát nincs szüksége arra, hogy örökségét ily módon nyilvánítsa ki. A csata időpontjában ez a kard már egyébként is elég öreg volt, ha figyelembe vesszük, hogy Hoskuld Hakon királytól kapta (948-ban) és Kjartan 1003-ban halt meg, úgyhogy a kard legalább 50 éves kellett, hogy legyen és akkor még semmit sem tudunk az előtörténetéről.

Ez a két kard jelentős szerepet játszott a cselekmény alakulásában, mint nemesi származás szimbóluma, rokoni kapocs, és mint egy viszály okozója, de sohasem, mint egy fegyver.

A történettel azt szerettem volna érzékeltetni, hogy alkalmanként (nem mindig), miért konkrét tárgyak voltak eltemetve a halottakkal? Miért nem egy kard vagy egy ovális mellű, hanem *a* kard és *az* ovális mellű?⁶⁷

Minden tárgynak lehet saját egyéni jelentése, ami kötődik magához az elhunytához. Mindazonáltal érdemes újra hangsúlyozni, hogy a tárgy biográfiája nem mindig a halotthoz, hanem az őt eltemetőkhöz is kötődhet.⁵⁹ Mivel az ajándékozás nagyon fontos szokás volt a viking korban, szociális kapcsolatokat állí-

⁶⁶ Uo. 174.

⁶⁷ Pétursdóttir, 2007. 65.

⁵⁹ Pearson, M. Parker: *The archaeology of death and burial*. Stroud, 2001. 83–84.

tottak fel és – ahogy Þóra Pétursdóttir feltételezi – újítottak meg általa.⁶⁸ A sírokban talált anyagi leletek lehettek személyes tárgyak tartalmas „élettel”, de a tulajdonosuk változatos lehetett. Ez megmagyarázná a sírokban előforduló szokatlan fegyver kombinációkat, mint a különböző rokonok által a sírba tett ajándékokat, ugyanakkor nem tagadná annak a lehetőségét, hogy az eltemetett fegyverek a halott személyes eszközei és hogy praktikus értelemben is használatban voltak.

Következtetés

A fegyverek annyira gyakori leletei a viking kori síroknak nem csak Izlandon, hanem egész Skandináviában, hogy ez aligha lehet véletlen egybeesés. A fegyverek sírba helyezését egyértelmű kulturális örökségként gyakorolták, aminek gyökerei a késő bronzkorig nyúlnak vissza. Ebben a tanulmányban az ellen a hagyományos kutatói elemzés ellen érveltem, miszerint:

- A fegyverek mindig a halott személyes tárgyai.
- A temetkezések pontosan tükrözik a társadalmi berendezkedést.

Az első pont az ajándékozási folyamatnak és a célszerűtlen tárgyi párosításoknak köszönhetően valószínűtlen, míg az utóbbit megcáfolandó felhoztam a sírrablások magas előfordulási arányát, a tafonímia behatásait és az eszközök egyediségének lehetőségét, az ún. tárgyak életrajzát.

Felvettem annak a lehetőségét is, hogy a fegyver készletek, vagy magányos fegyver leletek sok esetben nem gyilkos eszközök voltak. Egyrészt a már sokat emlegetett elégtelen harci felszerelések, alkalmatlan párosítások, továbbá a tárgyak egyedi élettörténete miatt (ha egy fegyvert már „élete” során sem praktikus értelemben kezeltek, nehezen elképzelhető, hogy a „túlvilágra” menet a sírban mégis erőszakos értelmet nyerjen). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyes fegyvereket ne használhattak volna gyilkolásra, amíg tulajdonosuk életben volt és esetleg csak a temetési szertartás során nyertek szimbolikus értelmet, de világosan látszik, hogy egy harcosokból álló társadalmi osztály létéről nem beszélhetünk csupán a régészeti anyag alapján.

A szimbolikus jelentéseket tekintve természetesen lehetnek különbségek, sőt valószínűnek tűnik, hogy ezek a szimbolikus értelemek sokszor átfedésben állnak. Ráadásul, ahogy arra a kiválasztott régészeti feltárások alapján hivatkoztam, különböző tárgyak nem biztos, hogy különböző jelentéssel bírnak, és *vica versa*: hasonló tárgyak nem mindig hordoznak hasonló jelentést. A régészeti leletek és

⁶⁸ Uo. 22.

az írásos források összevetése után azt gondolom, hogy a fegyverek nemi, státuszbeli, vagyoni vagy identitásbeli különbségekre és ezek lehetséges kombinációira utalnak a viking kori Izlandon. Az ajándékozási szokáson keresztül pedig egy egyéni jelentés réteg adódott a temetkezési rítushoz, ami arra szolgált, hogy fenntartsa és megerősítse, vagy hogy megváltoztassa az aktuális társadalmi viszonyokat.

Hogy a kérdésre még precízebb választ adhassunk, a jövőben minden fegyveres temetkezést egyéni szinten is meg kell vizsgálnunk, még hozzá más jellegzetességek figyelembe vételével, mint: a fegyverek helyi eloszlása a szigeten, lovakkal és lovaglós felszerelésekkel való összefüggések,⁶⁹ a fegyverek síron belüli pozíciója, más- nem erőszakos tárgyakkal való párosításuk és így tovább. Ezek a lehetőségek, a tanulmány korlátozott terjedelme miatt, most nem kerültek taglálásra, de remélem, hogy a módszeren keresztül sikerült felnyitnom egy még részletesebb kutatás lehetőségét a jövőre nézve.

⁶⁹ Példaként lásd: Pedersen, Anne: Weapons and riding gear in burials – evidence of military and social rank in 10th century Denmark? In: *Military aspects of Scandinavian society in a European perspective. AD 1–1300*. Szerk. Jørgensen A. N. – Clausen B. L., Copenhagen, 1997. 123–135.